

Inhoud

Proloog	7
1 Een onmogelijke ontmoeting	9
2 Een varken vreet alles	19
3 Quarantaine	34
4 De eerste ontmoeting	44
5 Het dier dat zichzelf heeft getemd	57
6 Niet op dezelfde golflengte	71
7 Het verboden dier	83
8 Waarlijk, Allah is vergevingsgezind en barmhartig	98
9 Eetlust en aversie	107
10 Naakt en gevangen	120
11 Tegennatuurlijk	134
12 Het menselijke model	152
13 Een lelijke snuit	167
14 Woont hier iemand?	177
15 Tussen neuronen en zenuwbanen	187
16 Waar hebben we het over als we praten over het lijden van varkens?	205
17 Slacht	216
Epiloog	233
Dankwoord	241
Literatuur	242
Noten	260

Proloog

In het jaar 1386 gebeurde er iets opmerkelijks in het Noord-Franse dorpje Falaise.

Op het moment dat de klokken op het marktplein begonnen te luiden, legden de smeden hun hamer op het aambeeld, vouwden de naaisters hun lappen stof op, en onderbraken de ouderen hun middagdutje. Vanuit de aangrenzende steegjes stroomden de dorpsbewoners naar het plein en reikhalsden naar het schavot. Het verhoogde plateau waar misdadigers uit de streek werden terechtgesteld was nog verlaten, maar het touw aan de galg verraadde dat er iets stond te gebeuren. De zaak hield de gemoederen flink bezig, want de dader had zich schuldig gemaakt aan de gruwelijkste van alle misdaden – kindermoord – en zou zijn straf niet ontlopen. Het slachtoffer, een kleine jongen, was mishandeld en achtergelaten op straat, en er bestond geen twijfel over wie de dader was.

In het premoderne Europa bestonden twee methoden om mensen op te hangen: de conventionele, waarbij het touw rond de hals van de terdoodveroordeelde werd geknoopt, en de weinig gebruikte maar meer vernederende methode – en die zou zich weldra voor de ogen van de toeschouwers ontvouwen – waarbij de strop om de enkels werd geknoopt, zodat de misdadiger ondersteboven werd opgehangen. In de Middeleeuwen was deze straf vooral voor joden bedoeld; het antisemitisme was in die tijd wijdverspreid in Europa. Maar die dag werd er geen jood naar de galg geleid. En ook geen christen, of zelfs geen heiden. De misdadiger was geen mens, maar een varken.

Bovendien was het niet zomaar een zeug die het plateau op strompelde en een strop om haar poten kreeg bevestigd. Ze was aangekleed als een mens en droeg een jas, een broek en had witte handschoenen aan de voorpoten. En alsof dat nog niet genoeg was zat over de kop een masker bevestigd dat een mensengezicht voorstelde.¹ Voorafgaand aan de executie had het tribunaal in Falaise

een gerechtelijke uitspraak gedaan gebaseerd op wetten en morele principes van een menselijk universum, waar het beest zich met geen mogelijkheid op had kunnen voorbereiden. Het werd schuldig bevonden aan de voornoemde misdaad. Toen de wanhopig spartelende en gillende zeug omhoog werd gehesen aan het touw om haar achterpoot, had dat voor de omstanders een dubbele betekenis. In de eerste plaats was deze vertoning een uiting van belediging voor alle joden, die dezelfde straf riskeerden als het dier waarmee zij op gespannen voet leefden. Tegelijkertijd was de absurde vermenselijking van het varken een uitdrukking van een lange traditie om het varken aan de mens te spiegelen – en het mens aan het varken.

De rechtszaken tegen dieren in de Middeleeuwen en Renaissance konden dieren van alle soorten betreffen; zelfs vogels en insecten werden voor het gerecht gebracht. Maar geen enkel dier stond vaker in het beklagdenbankje dan het varken, en weinig rechtszaken konden bogen op dezelfde mate van menselijke projectie als de zaak tegen de zeug in Normandië.

Een onmogelijke ontmoeting

De mens heeft blijkbaar altijd iets van zichzelf in het varken herkend.

44.000 jaar geleden staat in een grot in het huidige Indonesië een mens die met een rode zandsteen over de rotswand schraapt. Er bestaat geen twijfel over dat ze doelbewust iets aan het schetsen is, maar als ze klaar is, en een stap achteruit doet om het resultaat te bekijken, verrast ze zowel zichzelf als haar stam met het resultaat. Voor het eerst in de geschiedenis worden de lijnen samengevoegd tot iets herkenbaars, en iedereen kan zien wat het is: de eerste figuratieve schets van de mensheid is een tekening van een varken.¹

Algemeen wordt aangenomen dat de oudste paleolithische kunstuitdrukkingen symbool waren voor iets spiritueels. De tekening van het varken in Indonesië kan daarom worden beschouwd als het eerste voorbeeld van het abstracte denkvermogen van de mensheid. Of anders gezegd: als abstract denken de eigenschap is die de mens van het dier onderscheidt, zoals velen beweren, dan is een tekening van een varken de eerste bekende uitdrukking van wat het betekent om mens te zijn.

Winston Churchill zag millennia later wellicht iets van hetzelfde in het varken, toen hij opmerkte: 'Honden kijken naar ons op, terwijl katten op ons neerkijken. Geef mij maar een varken: dat kijkt je in de ogen en behandelt je als een gelijke.'² Maar wat de verbinding tussen ons ook is, er zit niet veel bij wat aan het varken ten goede is gekomen. Want de relatie tussen varkens en mensen is in wezen een verhaal van verachting.

Lang voor de oude religieuze geschriften joden en moslims verboden om varkensvlees te eten, was het varken in het Midden-Oosten al een verschoppeling. Zelfs Jezus had geen goed woord over voor het dier. Hij droeg ertoe bij dat het lam werd verheven tot het symbool van de onschuld, terwijl het varken werd verlaagd tot het dier

van de demonen. Misschien vinden we nog steeds afleidingen van dat oude oordeel in ons dagelijkse taalgebruik, waar het varken een springlevende metafoor is gebleven voor het vulgaire, onsmakelijke, beschamende en zondige.

Je weet dat het niet best is als je wordt uitgescholden voor 'lui' of 'dom varken'. 'Vies varken' is minder erg; daartegen kun je hygiënische maatregelen treffen, dan ben je er vanaf, maar als je 'bij de varkens bent grootgebracht' of 'het varken uithangt', dan is dat meestal het resultaat van een opeenstapeling van zonden gedurende een heel leven. Zo kunnen we nog wel even doorgaan, en dit is het gevolg van een duizenden jaren lange demoralisering van de soort *Sus scrofa domestica*, het tamme varken.

Er ligt ongeveer tweeduizend jaar tussen het moment dat Jezus een kudde varkens van een steile berghelling liet storten in een collectieve zelfmoord, en het moment dat iemand een ogenschijnlijk triviaal nieuwsberichtje op mijn Facebook-feed dumpte. Het is al een paar jaar geleden, en de kwestie was niet complexer dan de kop erboven deed vermoeden: 'Meer varkens dan mensen in provincie Rogaland'.³ Het ging bij benadering om bijna een half miljoen mensen en een half miljoen varkens.

Ik woonde op dat moment in Oslo en had niet veel contact meer met het landschap van mijn geboortestreek Jæren in Rogaland, in het zuidwesten van Noorwegen. Het is het grootste doelgebied voor de industriële landbouw, maar ik dacht onmiddellijk: dit kan niet waar zijn. Ik had immers nog nooit een varken gezien. Ik ben geen boerenzoon, ik kom uit de stedelijke gordel in Nord-Jæren, maar mijn hele leven had ik me door deze vlakke streek bewogen. In mijn herinnering waren er veel dieren die het landschap daar domineerden, maar ik wist zeker dat het varken daar niet bij hoorde. Ik had heus weleens een paar exemplaren gezien, in de dierentuin of op de kinderboerderij, maar ik had nog nooit een écht varken gezien, eentje dat is opgenomen in de statistieken van de industriële vleesproductie.

Het besef ontstond in een tijd dat ik nog de vrijheid had om uren achter het aanrecht te staan met de bevlogenheid die twintigers ken-

merkt, en ik me inbeeldde dat ik net zoveel talent had als de grote kookboekenschrijvers die ik met grote toewijding volgde. Niemand kon beter beschrijven dan Anthony Bourdain (God hebbe zijn ziel) wat je ervaarde als je je tanden zette in een knapperig stuk zwoerd. Hij was waarschijnlijk de eerste die mijn ogen opende voor het feit dat varkensvlees meer was dan uitgedroogde koteletten en slappe worstjes. Varkensvlees werd zonder meer mijn favoriete vleessoort, en het werd het dier dat ik het meest at. Bourdain en ik waren duidelijk niet de enigen.

Lang voor de jaartelling merkte Plinius de Oudere op dat 'elk dier zijn eigen onderscheidende smaak heeft, terwijl het varken vijftig verschillende smaakvarianten biedt'.⁴ Homer Simpson riep: 'Wat een wonderlijk, magisch dier!' op het moment dat zijn dochter Lisa hem ervan bewust maakte hoeveel van het vlees dat hij at, van een en hetzelfde dier afstamde.⁵ Voor velen is het de bacon die het varken zijn culinaire positie heeft gegeven; de 'kruiden van het leven' zoals de gebroeders Price het in het Noorse kookprogramma *Spise med Price* noemen. Je kunt niet om de gekaramelliseerde aroma's heen die de nekstukken afgeven als je ze urenlang in de oven hebt geglaceerd en uiteindelijk het zachte vlees met twee vorken uit elkaar kunt trekken en in de eigen jus legt. Het staat me nog steeds als een episch culinair moment voor ogen, de eerste keer dat ik het sappige braadstuk met gelijke delen *coleslaw* in een briochebrood legde.

Die tijd is voorbij en Bourdain is dood. Zelf heb ik de pogingen opgegeven om mijn eigen spek te zouten en nog maar heel af en toe waag ik me aan vleesstukken die een lange bereidingstijd nodig hebben. Gevangen in nieuwe verplichtingen leef ik in de tijd van de worstjes, met de terugkerende vraag op het verjaardagsfeestje van de kinderen hoeveel halalworstjes er gaan in de standaard Weense worstjes die ik serveer. Nu, als kostwinner van een volwaardig huishouden, is het eten van varkensvlees bijna uitsluitend een economische en logistieke maatregel geworden. De koelkast is gevuld met geabstraheerde varkens in de vorm van gekookte ham, cervelaatworst, salami, leverpastei en bacon. Het varken is de voedzame lijm geworden waarmee de dagen van de week aan elkaar kleven.

Sinds de jaren vijftig heeft er niet minder dan een vleesrevolutie in ons dieet plaatsgevonden, een ontwikkeling die sinds de jaren tachtig echt markant is geworden. Van 53 kilo vlees per persoon in 1980 aten we in het topjaar 2012 bijna 76 kilo. Terwijl de groei in de productie van grootvee gedurende deze decennia min of meer stabiel is gebleven, kan bijna de gehele toename worden toegeschreven aan de dieren die we het minst zien: varkens en kippen.⁶

Het varken blijft met een flinke marge het belangrijkste vleesvee in Noorwegen. Op basis van de huidige Noorse vleesconsumptie zal iemand die varkensvlees eet gedurende zijn leven rond de dertig hele varkens hebben gegeten. Een slachtvarken weegt meer dan 100 kilo voor het de keel wordt doorgesneden en de buik wordt opgehaald. Als het mag uitgroeien en zijn volledige potentieel bereikt, nadert het de 300 kilo. Op dit moment leven er ongeveer 1,6 miljoen varkens in de industriële kuddes in Noorwegen, in Nederland is dat 12 miljoen. Wereldwijd ligt dat aantal al geruime tijd net onder de 1 miljard.⁷ De afgelopen vijftig jaar is geen enkel dier ter wereld meer genuttigd dan het varken.

Hoe kan een industrie van deze schaal, gebaseerd op levende dieren van deze omvang, volledig aan ons oog onttrokken zijn? Wat heeft dat met ons gedaan – en wat heeft dat met het varken gedaan?

Al in 1977 schreef de Britse auteur en criticus John Berger over het dagelijks oogcontact met grote huisdieren dat verloren is gegaan. In het essay 'Why look at animals?' geeft hij aan dat we daardoor in een verwarrende en onzekere situatie zijn achtergebleven en niet meer weten hoe we ons moeten verhouden tot dieren als voedsel.⁸ In vroegere tijden, toen de meerderheid van de bevolking nog kleinschalig boerde, werd de relatie met het vee duidelijk gedefinieerd door het constante contact tussen mensen en dieren. In hun ogen herkenden we iets van onszelf en tegelijkertijd kwam een onoverbrugbare kloof aan het licht. Dit existentiële dualisme van onmiskenbaar 'vergelijkbaar' en tegelijkertijd 'anders' zijn, maakte dat de verhouding tussen mens en dier complex was, maar tegelijkertijd vertrouwd, schrijft hij. Een dier was iets wat we eerden én slachtten. Maar met de val van de boerenstand en de opkomst van de industriële sa-

menleving werden de banden doorgesneden. Mensen trokken naar de stad, terwijl de dieren in steeds minder maar grotere kuddes op het platteland achterbleven. Als gevolg daarvan verdween ook het oogcontact en daarmee het uitgangspunt om de gedachte aan het eren en slachten tegelijkertijd in het hoofd te houden.

Bijna twintig jaar geleden, in 2002, schreef de Amerikaanse auteur Michael Pollan, bekend om zijn boeken over de sociaal-culturele impact van voedsel, dat zowel de dieren zelf als onze eigen houding tegenover de dieren zijn gemarginaliseerd en gepolariseerd tot óf een idealistisch veganisme óf een onwetend vleesconsumentisme, waarbij het lijkt of geen van de kampen de complexiteit die oorspronkelijk in de verhouding tussen mens en landbouwhuisdier lag, serieus neemt.⁹

Ik identificeer mezelf noch als idealistisch, noch als onwetend – ook al maken mijn eetgewoontes duidelijk waar ik thuishoor. Nu is er veel gebeurd sinds Berger en Pollan hun essays schreven. De scharrelvarkens of biologische varkens die de laatste decennia hun entree hebben gemaakt, zijn blijkbaar een poging om iets van het vroegere principe van eer en slacht terug te winnen. De vraag is hoe goed dat lukt, en of de consument van deze alternatieven niet een even grote onverschilligheid toont tegenover de dieren die hij eet. De producten worden net zo vacuüm verpakt, verwerkt en geabstraheerd in het koelvak als elk ander vorgefabriceerd industrieel product. En zelfs als je vlees koopt van dieren waarvan je aanneemt dat ze een goed leven hebben gehad, en op die manier blijk geeft van een vorm van afstandelijke empathie, heb je geen relatie gecreëerd met het specifieke dier, het in de ogen gezien en het gewaardeerd als individu, zoals Berger toevoegt. Evenmin kun je wegstijgen van voedselconsumptie in een groter perspectief. Biologisch vlees is nog steeds een zeer marginale niche, en de meeste mensen die van dit aanbod gebruikmaken, zijn zelden consequent. Van de totale consumptie van varkensvlees in Noorwegen in 2018 besloeg het biologische aandeel 0,2 procent.¹⁰ Daarmee staat Noorwegen op de internationale lijstjes onderaan. Noren zijn en blijven een natie van industriële ‘vleeskoppen’.¹¹

Is het überhaupt mogelijk om de oude relatie tot ons vee te her-

ontdekken met de kaders waarbinnen de varkens nu leven? In een poging een antwoord te vinden, moet ik op zijn minst een paar varkens recht in de ogen kijken.

De lucht staat hoog boven Jæren, zoals dat hier heet. Het betekent dat er een hogedrukgebied ligt boven de zuidwestelijke kust. Het is begin mei, en ik rijd over Nordsjøveien, met de zee en de stranden in het westen en de glooiende akkers in het oosten. Het weidse landschap hier geeft velen een ervaring van overzicht en helderheid. Dat is natuurlijk een illusie, want op Jæren ligt veel verborgen.

Op de velden liggen de koeien languit, met halfgeloken ogen. Onlangs zijn ze na zes maanden stal weer vrijgelaten. Het heeft altijd iets triestigs en moois tegelijk als deze zware en weinig gracieuze schepselen in de frisse voorjaarslucht een sprintje trekken over de weilanden. De koeiendans in het voorjaar is een gebeurtenis die veel stadsbewoners trekt, en het is duidelijk hoe we onze dieren graag zien – levenslustig en welvarend. In de buurt staan achter witgeschilderde omheiningen ook de paarden te grazen, met gebogen halzen en glanzende flanken. Ze doen denken aan een gepolijst wagenpark van een geldmagnaat. De manier waarop alles is geregeld voor deze vitale en edele schepselen, getuigt nog steeds van de sociale positie die ze in vroegere tijden voor ons innamen. Maar in het grotere geheel zijn de paarden marginaal, want zoals overal zijn het de schapen die het landschap hier domineren. De witte wollen stippen die de landerijen en heidevelden bedekken, zijn bijna niet te vermijden, waar we ook staan. Toch komen geen van deze vierbenige huisdieren op Jæren in de buurt van het aantal dat de varkens uitmaken. Als alle varkens in Rogaland op hetzelfde moment de slachtleeftijd zouden bereiken, stond het vleesgewicht gelijk aan 150 miljoen porties.¹² We zouden heel Duitsland en het Verenigd Koninkrijk kunnen uitnodigen om aan te schuiven.

Ik verlaat de hoofdweg en beland op een onverharde weg met kuilen die mij naar een varkensbedrijf brengt – of een boerderij, zoals dat nog steeds in de volksmond heet. Ik weet niet precies wat ik uit mijn bezoek wil halen, want ik heb vooraf niemand gesproken. Ik had het

bedrijf gevonden door op internet te zoeken. De producent moet een van de grootste varkensfokkerijen in het land hebben, maar behalve een adres dat op een bestuurs- en aandeelhouderslijst staat, geeft het bedrijf geen informatie prijs aan de buitenwereld. Ik had in een telefoongids naar de voorzitter van de raad van bestuur en de algemeen directeur gezocht, die een en dezelfde persoon waren. Er stond een nummer geregistreerd van een vaste telefoon, maar toen ik het nummer had ingetoetst, hoorde ik een bekende vrouwenstem zeggen: 'Het nummer dat u hebt gekozen, is niet in gebruik.' Ik zocht daarom contact met de Boerenbond en vroeg om een overzicht van producenten in de streek. Maar dat kreeg ik niet. Ze gaven geen informatie over individuele bedrijven, wist de afdeling communicatie te vertellen.

'Geen informatie?'

'Nee, daar zijn we helaas mee gestopt.'

'Waarom?'

'In verband met persoonsbescherming.'

Als we de dierenbeschermingsorganisaties moeten geloven, is het beter gesteld met de privacy van mensen dan met het welzijn van dieren. In de afgelopen tien jaar is het varken in toenemende mate verworpen tot een ondergeschoven dier in de landbouw. De rapporten van de Noorse Voedsel- en Warenautoriteit laten eenzelfde beeld zien: nergens zijn de omstandigheden erbarmelijker dan in de varkensstallen. In het late voorjaar van 2019 werd ook het grote publiek zich bewust van de misstanden. De documentaire *Grise-industriens hemmeligheter*, De geheimen van de varkensindustrie, onthulde schokkende en hartverscheurende taferelen onder Noorse varkens. Het filmmateriaal was geëdit als een inferno van geweld en lijden. Maar toen de walging voorbij was en de tranen waren opgedroogd, grepen de meesten van ons met dezelfde vraatzuchtige trek als daarvoor weer naar de borsten en hammen in het koelvak. De statistieken toonden ondubbelzinnig aan dat de verkoop van varkensvlees op geen enkele manier was beïnvloed.¹³ Het is echter voorstelbaar dat het programma wel degelijk meer mensen heeft achtergelaten in een toestand van cognitieve dissonantie als het